

# „HISZ ATYJA HÍRE FÉLIG MÁR ÖVÉ...” – NARRATÍVÁK ÉS INTERPRETÁCIÓK A DÉLIBÁBOK HŐSÉBEN

OWAIMER OLIVER

„... no jer, közönség,  
Lásd hogy szomorkodom, nézd a pofám!”  
Arany László: *A délibábok hőse*

## BEVEZETÉS

Arany László irodalomtörténeti szerepét furcsa kettősség jellemzi. Kora ifjúságától vonzotta az irodalmi pálya; 1862-ben kiadta népmesegyűjteményét, 1864-ben a *Pesti Napló*ban közölte a „Vadrózsa-pörben” megfogalmazott írását,<sup>1</sup> 1865 júliusában pedig publikálta Shakespeare-fordítását: *A két veronait*, a Kisfaludy Társaság által gondozott Shakespeare-kiadás ötödik kötetében.<sup>2</sup> Ezt követően, az 1860-as évek második felétől eredeti költeményeket is írt. Azonban irodalmi érdeklődése ellenére sem épített fel hagyományos értelemben vett írói/költői karriert, legfőbb tevékenységi területe a jog és a közgazdaság lett, nem lett belőle „főállású költő”. 1866-tól a Csengery Antal vezette Magyar Földhitelintézet igazgatósági jegyzője, később titkára, majd 1880-tól igazgatója volt.

---

<sup>1</sup> ARANY László, Egy pár székely „vadrózsa” védelme, *Pesti Napló* 118 (1864. május 25.)

<sup>2</sup> Arany János Ercsey Sándornak. 1865. június 29. *AJÖM* XVIII, 619–620.

Az életrajzi összefoglalók kiemelik, hogy irodalmi szárnypróbálgatásait nem mutatta meg atyjának, Arany Jánosnak. Titokban indult el a Kisfaludy Társaság 1865-ös pályázatán is, amelyet megnyert az *Elfrida* című elbeszélő költeményével. Ekkor Arany János meglepetten – és némi aggodalommal – fogadta a fiú szépirodalmi törekvéseit. „*Im, én beadom financiernek, hogy legyen practicusabb ember, mint az apja, s egyszer kipattan, hogy poéta!*”<sup>3</sup> Arany János egy korábbi levelében azt írja, délelőttönként otthon van, s „Laci” is otthon ül vele.<sup>4</sup> Apa és fia, egy térben, egy lakásban, talán egy szobában dolgoztak, és az egyik – a fiú – mindent tudott atyjáról, miközben az apa nem is sejtette zárkózott fiának a terveit, vágyait.

E befelé forduló magatartás jellemezte Arany László egész életét. Szokványos értelembe vett hagyaték nem maradt utána, életművét is Gyulai Pál „alkotta meg”, amikor 1901-ben, a szerző halála után két kötetben kiadta műveit. Arany János halála után szorgosan gondozta atyja hátrahagyott írásait, miközben magáról semmit nem árult el. A róla készült életrajzok általában nem szólnak róla, pontosabban nem *róla* szólnak: sokkal inkább az atyjáról, a korszakról, a nagykőrösi és pesti környezetről, az irodalmi időszakról, vagy éppen Arany László generációjáról írnak, – magáról Arany Lászlóról általában alig néhány adat található.

A továbbiakban felmerül a kérdés, hogy vajon mit tudhatunk meg a titokzatos szerzőről fő művéből, *A délibábok hősééből*, illetve, amennyiben a mű bármit is elárulna: nem módszertani paradoxon-e az „életrajzi olvasat”? Valamint hogy a verses regény mely regiszterén és milyen eszközökkel volna lehetséges minderre vállalkozni?

#### A DÉLIBÁBOK HŐSÉNEK (ÉS ARANY LÁSZLÓ KÖLTŐI PÁLYÁJÁNAK) OLVASÁSTÖRTÉNETE

Arany László – az *Elfrida* után – *A délibábok hőse* című verses regényével is elnyerte a Kisfaludy Társaság pályadíját 1873-ban. Többek visszatetszését kiváltotta,<sup>5</sup> hogy a „Szappanbuborék” jelige mögé rejtőző szerző nem kívánta a nevét felfedni. Csupán egy év múlva, akarata ellenére tudódott ki a verses regény szerzősége, miután már édesapja, Arany János neve is felmerült a találgatásokban.<sup>6</sup> A költőt jól ismerőknek természe-

<sup>3</sup> VOINOVICH Géza, *Arany László: Írók és költők* (Budapest: Biblioteka, 1943), 116.

<sup>4</sup> Arany János Ercsey Sándornak, 1864. július 8. AJÖM XVIII.

<sup>5</sup> „*Mi nem akarjuk a költemény hibáit szépitgetni. A névtelenség hatásvadászó komédiája minket is boszantott.*” „A magyar Parnassus névtelenje”, *Athenaeum* 20 (1873): 1276.

<sup>6</sup> [VADNAI Károly], *Délibábok hőse, Figyelő* 88 (1873): 380–381.

tes volt, hogy a megnyert pályázat jutalmát sem fogadta el, a nem jelentéktelen pénzösszeget az írói segélyegyletnek ajánlva. *A délibábok hőse* kiemelkedőbbnek talált részleteit a Vasárnapi Ujság – ekkor még a szerző nevének megadása nélkül – közölte, majd a teljes mű 1873-ban került kiadásra Ráth Mórnál. Már az első évben elfogyott az összes (a sima két forintért, az impozánsabb, díszkötéses három forint és ötven krajcárért vásárolható)<sup>7</sup> példány, Arany László azonban, ha ekkorra már nem is tagadta szerzőségét, az újbóli nyomtatásokhoz nem járult hozzá. Új kiadásra a halálát követően került sor, amikor 1901-ben Gyulai Pál kötetbe rendezte a szerző életművét.

*A délibábok hőse* befogadásának folyamata – a művel foglalkozó szövegek mennyiségének és tartalmának függvényében – több periódusra bontható. Habár ezen általunk mesterségesen meghatározott időközök nem jelentenek valódi határokat, és kizárólag a mű befogadástörténetét felölelő, egységében aligha elemezhető közel másfél évszázad feldolgozásának eszközéül szolgálnak, a recepció korszakolásakor a befogadás folyamatából igazolható szempontrendszerrel igyekeztünk alkalmazni.

Az első reakciókat követően, mivel már a verses regényhez nem lehetett hozzájutni, a műről szóló diskurzus leállt, és csak a szerző halála után, Gyulai Pál új kiadása révén indult újra. A lassan meginduló, kissé homogén recepcióban erősen etikai hangoltságú szövegek íródtak, és a befogadás e jellege csak Imre László *A magyar verses regény*<sup>8</sup> című monográfiájának megjelenése után változott meg. A recepció ugyanakkor mindig megőrizte kontinuitását és bizonyos jellegű heterogenitását. Előfordult, hogy az egyes szakaszok jelenségei már az adott kort megelőzően lappangani látszottak a háttérben, vagy bizonyos, már nem tárgyalt kérdések atavisztikus módon visszatértek a diskurzusba. E szövegek azonban kivételnek tekinthetők, így nem célunk a teljesség igényével ismertetni őket, elsősorban a recepció lényegbeli alakulását vázoljuk fel.

#### *Az első reakciók (1873-1901)*

A recepció kezdeti szakaszát 1873-tól 1901-ig, a mű kiadásától a szerző halálát követő második kiadásig konstruálva célravezető értelmeznünk. A verses regény – még a megjelenés előtt – a Vasárnapi Ujságban publikált részleteinek köszönhetően igen jó kedélyű, előzékeny fogadtatásnak örvendhetett. Mintegy tizenöt szöveg áll a rendelkezé-

<sup>7</sup> Ld. *Vasárnapi Ujság* 17 (1873): 205.

<sup>8</sup> IMRE László, *A magyar verses regény* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990)

süinkre, ezen – a kiadás évében keletkezett – néhány oldalas folyóiratcikkek általános-ságban kiemelkedően jó alkotásnak tartották *A délibábok hőset*, és ígéretes tehetség-nek Arany Lászlót.

Az első szöveg Tóth Kálmán pályanyertest hirdető cikke, amely dicsérte a mű ma-gyaros nyelvezetét, verselését, minden erőltetettségtől mentesnek tartott virtuóz rí-melését és a „*nem sok húron játszó*”, de annál gazdagabb komikus-szatirikus terét.<sup>9</sup> A mű kifogásolnivalóit – a hibásnak talált címadás mellett<sup>10</sup> – egy valójában elismerő mondatban összegezte: „*A compositió, a befejezés és némely kifejezések ellen tett ala-pos kifogások ellenére is, a bírálók egyhangú véleménye, költészetünk jelen állapotjában, valóságos nyereségnek tekinti a II-ik számú pályaművet, minélfogva meg-jutalmazását javasolja.*”<sup>11</sup>

A további szövegek nem értettek maradéktalanul egyet a Kisfaludy Társaság „tar-tózkodó dicséretével”,<sup>12</sup> így igyekeztek nyomatékosítani a hibásnak vélt részleteket is. Baráth Ferenc például ízetlennek találta többek között a műben olvasható „*csillagot rúgott*” szóképet,<sup>13</sup> Brassai Sámuel pedig egyenesen nyelvrablásnak nevezte az „*esz-mény világába, úgymond eddig éltem*” szórendű sorokat.<sup>14</sup>

A legjelentősebb ellenvetést a mű befejezése váltotta ki. Vadnai Károly a verses re-gény lezárását túl durva festésűnek érezte, ezért az átírását javasolta.<sup>15</sup> Ezzel az állás-ponttal egyezik meg a korai kritikusok többsége is, Gyulai Pál és egy Athenaeumban publikáló névtelen szerző kivételével. Lényeges eltéréseket mindössze e kivetnivaló kiemelésének arányában találhatunk.

A mű korrajzszerűsége is vitatott volt a kezdeti recepcióban. Például Agáczy Norbert éppen a korképszerű elbeszélést tekintette a mű legfőbb erényének,<sup>16</sup> míg Baráth Fe-renc nem volt elégedett a szerinte a műben megfestettnél erősebb hitű és „nemesebb fájdalomú” generációjukról alkotott képpel, ezért a verses regény jelentőségét is mu-landónak ítélte.<sup>17</sup>

---

<sup>9</sup> TÓTH Kálmán, „Jelentés a költői beszélyt tárgyazó pályázat eredményéről”, *Kisfaludy Társaság Év-lapjai* 8. k. (Budapest: 1973): 21–22.

<sup>10</sup> A kezdeti fogadtatás *A délibábok hőse* címet hibásnak ítélte, helyette *Hűbele Balázst* tartotta meg-felelőnek.

<sup>11</sup> TÓTH, *i. m.* 22.

<sup>12</sup> A magyar Parnassus névtelenje, *i. m.* 1275.

<sup>13</sup> [BARÁTH Ferenc], „A délibábok hőse”, *Irodalmi dolgozatok* 94 (1895): 213.

<sup>14</sup> BRASSAI Sámuel, „A délibábok hőse”, *Figyelő* 41-42 (1873): 507.

<sup>15</sup> [VADNAI], *i. m.*

<sup>16</sup> AGÁCZY Norbert, „Délibábok hőse”, *Figyelő* 9 (1880) 35.

<sup>17</sup> BARÁTH, *i. m.* 213–215.

A legkritikusabb hangnemben talán Brassai Sámuel írt a műről, aki Arany Lászlót valódi és nagy tehetségnek minősítette, azonban *A délibábok hőse* szerinte semmitmondó, következetlen karaktervezetésű, nem elég eredeti, kidolgozatlan történetű, és mottói is értelmetlenek.<sup>18</sup> A pozitív és negatív értékítéleteket viszont egyetlen esetben sem előzte meg komplexebb vizsgálata a szövegnek.

Kezdetben tehát szerény sikert könyvelhetett el magának *A délibábok hőse*. A Kisfaludy Társaság pályázatát megnyerte és bizonyos, szűk körökben elismerésre tett szert, azonban csekélyebb formai, nyelvi és ideológiai okokra hivatkozva, bár mélyebb elemzés igénye nélkül, az irodalmi közvélemény mégis kifogásolta a művet. E sajtóságot illetően a későbbiekben Németh G. Béla szolgál számunkra magyarázattal.

A szerző halálát kísérő 1898-as gyászjelentések, nekrológok, emlékbeszédek nagy része leginkább csak megemlítette *A délibábok hőstét*,<sup>19</sup> a kivételek – például Bródy Sándor, aki az első modern regénynek tekintette a költeményt – a mű progresszivitását és nemzeties mivoltát hangsúlyozta.<sup>20</sup> „*A délibábok hőse már egy negyedszázada, hogy megjelent – s majdnem egy negyedszázada, hogy a könyv-kereskedésekben nem kapható – de ma is ez a legmodernebb magyar könyv, ha nem is a formájánál, a tartalmánál fogva.*”<sup>21</sup> – fogalmazott a Hét című folyóirat névtelen szerzője.

Az írások a mű legfőbb erényeként a fentebb említett két tulajdonságot, a hazafiságot és modernséget emelték ki, és a századfordulóra *A délibábok hősével* együtt Arany László mint költő is felruházódott egy általános minősítéssel: a világirodalmi színvonalat ugyan nem érte el, de a nemzeti irodalom magasan kiemelkedő alakjának titulálták. E pozícióját az értékrendjében szervesen élő nemzeties hagyománnyal valamint az ennek ellenére is tudatos és előremutató nézeteivel indokolták méltatói.<sup>22</sup>

Azonban sokak elsősorban nem költőként tekintettek Arany Lászlóra, pusztán a Magyar földhitelintézet igazgatójaként, és Arany János egyetlen fiaként ismerték.<sup>23</sup> A halá-

<sup>18</sup> BRASSAI, *i. m.* 505–509.

<sup>19</sup> Vö. pl. Arany László, *Új Idők* 32 (1898): 118.

<sup>20</sup> „Éreznie kellett, hogy ez a munka: becsületes, értékes és szép. Tudnia kellett, hogy nem áll mögötte az apja munkáinál és azoktól mégis merőben különbözik, mert a tárgya és a fölfogása egészen mai, teljesen modern. Nekem úgy tetszik, hogy ez az első modern magyar regény, ha a formája verses és tökéletes is.” BRÓDY Sándor, „Arany László emléke”, *Új Idők* 2 (1899): 33.

<sup>21</sup> „*A délibábok hőse*”, *A Hét* 18. k. 32. sz. (1898): 506.

<sup>22</sup> Vö. pl. Arany László, *Kisfaludy Társaság Évlapjai* 33.k. (1898–1899): 198.

<sup>23</sup> „Ez a hír el fogja szomorítani azokat is, akik könnyen felejtének, s akik Arany Lászlóban már csak a Földhitelintézet érdemes igazgatóját, de főképpen a nagy költő egyetlen fiát látták. Arany László már régideje csaknem egészen visszavonult az irodalomtól; *A délibábok hősé*nek nagy sikere után – mert ez a

láról beszámoló cikkek a költői tevékenységéről csupán mellékes életrajzi adatként írtak, és úgy tűnik, sokan inkább a kihalt Arany-családot, mintsem magát az elhunytat gyászolták: „Egy ó-konzervatív pénzügyintézet palotájában meghalt az igazgató: Arany László, jó magyar poéta maga is és még ezenfelül az Arany János fia. A polgári pályán igen sokra, a pénzpályán a lehető legtöbbre vitte és mégis nem bankárok, nem rendes polgárok öltének érte gyászt, hanem különféle úri cigánylegények – mondjuk írók – akiknek a szíve most összeszorul és lassan mondják: vége az Arany-famíliának!”<sup>24</sup>

#### *A második kiadás után (1901 – 1990)*

Az 1901-es, Gyulai Pál-féle életműkiadást követően, a huszadik század közepéig csupán Gyulai Pál, Kozma Andor, Voinovich Géza, Kristóf György és Koroda Pál foglalkoztak érdemben Arany László munkáival.

A kezdetekben még vitatott címadás kérdése elfelejtődött ekkorra, és a mű befejezését érintő korabeli vádaktól is védelmet nyert a mű. A disszonáns lezárás Voinovich Géza szerint Húbele Balázs karakteréből és a mű kompozíciójából fakad,<sup>25</sup> Kozma Andor pedig úgy vélte, így a legreálisabb a mű zárata.<sup>26</sup>

E szövegek állandó szereplője volt a szerző apja, Arany János is. Gyulai Pál,<sup>27</sup> Kozma Andor,<sup>28</sup> Voinovich Géza<sup>29</sup> és Kristóf György<sup>30</sup> egyaránt megidéztek írásaikban a költőóriást. Sokszor a szerző helyett inkább kettejükről írtak, Arany Jánosról és az árnyékában felcseperedő fiáról. Kozma Andor például így indította az Arany Lászlóról szóló, 1899-es emlékbeszédét: „A legtökéletesebb magyar költő házi tűzhelyének szelíd világosságában, kedves gyermekarcz tűnik képzeletem elé.”<sup>31</sup> De nem csak a szerző gyermekéveinek felidézésekor jelent meg Arany, Voinovich Géza Arany László népmesegyűjteményének kapcsán is az apa hatását fedezte fel. „Arany János azt kí-

---

verses regény volt irodalmunknak utolsó szenzációs eseménye – egyszerre elhallgatott.” AMBRUS Zoltán, „Arany László”, *Pesti Napló* 212 (1898): 1–2.

<sup>24</sup> „Arany László”, *Új Idők* 32 (1898): 117.

<sup>25</sup> VOINOVICH, *i. m.* 117–118.

<sup>26</sup> KOZMA Andor, „Arany László emlékezete”, *Kisfaludy Társaság Évlapjai* 33 (1901): 201.

<sup>27</sup> GYULAI Pál, Előszó = Uő.: „Emlékbeszédek”, *Franklin-Társulat* 2.k. (1902): 162.

<sup>28</sup> KOZMA, *i. m.* 191.

<sup>29</sup> VOINOVICH, *i. m.* 113.

<sup>30</sup> KRISTÓF György, „Arany László”, *Erdélyi Múzeum* 24 (1907): 353–359.

<sup>31</sup> KOZMA, *i. m.* 191.

vánta a népmese-gyűjtőtől, hogy „egy tökéletes mesemondó képességeivel legyen felruházva.” „Arany László ahhoz tartotta magát, amit atyja Merényi népmese-gyűjteményének bírálatában fejtegetett.”<sup>32</sup>

Az elfelejtődni látszó műreokról s vele együtt az egész életműről szóló írások egyre inkább a hazafias-nemzeti gondolatok terjesztésére, illetőleg a verses regény aktualizálására korlátozódtak, valamint a szöveg vizsgálata helyett inkább magával a szerző egyéniségével, világnézetével és családi hátterével foglalkoztak. Így ebben az átmeneti időszakban kissé leértékelődött, háttérbe szorult *A délibábok hőse*, és – a keletkezés szerint – legutolsó, hazafiasabb, optimistább programkölteménye, *A hunok harca* találtatott Arany László legértékesebb szépirodalmi teljesítményének.

A recepció *A délibábok hőse* új, Komlós Aladár-féle kiadásával<sup>33</sup> lendült fel. Az új kiadást követően megsaporodtak a művel foglalkozó szövegek, melyek tartalmukban, terjedelmükben és hangnemükben sokszor egészen különböztek egymástól. A legtöbben azonban irodalmi szempontú vizsgálatot továbbra sem végeztek, inkább a mű ideológiai hátterét, mondanivalóját próbálták meghatározni.<sup>34</sup>

A recepciót megtermékenyíteni látszó új kiadás<sup>35</sup> leginkább a szöveg hozzáférhetővé tételének, mintsem Komlós Aladár kötetéhez írt előszavának<sup>36</sup> köszönhetően mutatkozott jelentősnek: Komlós is a szerző félbehagyott költői pályájának okát vizsgálta, cáfolva azt az elképzelést, miszerint Arany László a nemzet érdekeinek rendelte volna alá költészetét, valamint *Az ember tragédiájával* vont párhuzamokat (amit a művel már behatóbban foglalkozó Németh G. Béla munkáiban is megtalálhatunk a későbbiekben).<sup>37</sup>

Tamás Attila, összevetve *A délibábokat* a versesregény-irodalom más alkotásaival, a mű realista regényszerűségét állapította meg, valamint felhívta a figyelmet a már tárgyalt nemzeti olvasat kizárólagosságára.<sup>38</sup> Alaposabb szövegszerű vizsgálatra azonban ez esetben sem került sor, csupán műfaj történeti kontextusba ágyazódott a mű.

<sup>32</sup> VOINOVICH, *i. m.* 114.

<sup>33</sup> ARANY László, *A délibábok hőse* (Bp.: Anonymus, 1946).

<sup>34</sup> VERES Péter, *Arany László: Útközben* (Bp.: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954) 19–22.

<sup>35</sup> ARANY, *i. m.* 5–19.

<sup>36</sup> KOMLÓS Aladár, *Bevezetés: Arany László: A délibábok hőse*, (Bp.: Anonymus, 1946) 5–19.

<sup>37</sup> KOMLÓS, *i. m.* 18–19.

<sup>38</sup> „A nem túl szerencsésen választott Hübelé Balázs név s a hős alakjában ennek megfelelően befestett, nemzetinek tulajdonított jellemvonás majd maga után is vonja a mű értékeinek beszűkítését, melyet a nemzeti kérdéseket az előtérbe állító irodalomtörténetírás majd ki is használ, amikor a művet kizárólag nemzeti mondandójának ítéli.” TAMÁS Attila, „A magyar verses regény és a műfaj néhány saját-sága”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 69 (1965/3): 307–310.

A valódi mérföldkövet Németh G. Béla Arany Lászlóról szóló áttekintő tanulmánya<sup>39</sup> jelentette, amely sok esetben szellemtörténeti, a későbbi nézetek szerint művön kívüli eszközöket alkalmazott,<sup>40</sup> azonban rávilágított a mű gondolatiságának komplexitására, az elbeszélő hármasszintjére, amely szerinte egyszerre egy megkívánt magatartásforma kihirdetése, egy másik magatartás szatírája és egy elégikus búcsú a szerző egykori egyéniséglehetőségétől. (A Németh G. által bevezetett hármasszint jelenti a később tárgyalni kívánt új, biografikus értelmezésünk alapjait. Az új, harmadik diegézisen keresztül a szerző esetleg az édesapjával való kapcsolatát érinti – a későbbiekben ezt alaposabban tárgyaljuk.) Németh G. egy tömör stíluselemzést is végzett, mellyel megkérdőjelezte az Arany Jánossal való, olykor rosszindulatú összevetéseket, vádakot, hasonlításokat. Úgy vélte, Arany László racionalitáson alapuló álláspontja – dezilluzionista és pesszimista társaival szemben – jóval optimistábbnak tekinthető, mint ahogy azt az addigi recepció meghatározta. Reflektált *A délibábok hőseit* kezdetben elutasító kritikákra is, pozitív kivételként Asbóth Jánost kiemelve: „*A közvélemény azonban, a nemesi közvélemény, amelynek szánta bírálatát, amennyiben fölfigyelt rá, elutasította [...] Többnyire persze formai kifogások, mégpedig nagyobb részben teljesen indokolatlan, a mű lényegének félreértéséből következő formai kifogások ellenvetésével [...] s még olyan tiszteletreméltó elme és jellem is, mint az öreg Brassai Sámuel, oskolás nyelvi, verselési, szerkezeti szabályok nevében akadémizálódott.*”<sup>41</sup>

Ebben az időszakban tehát a recepciót leginkább a szerző, valamint a félbeszakadt irodalmi pályájának kérdése, illetve más egyéb életrajzi tényezők foglalkoztatták. A művet leginkább általános mondanivalója tekintetéből vizsgálták. Németh G. Béla viszont egy – bár nem is minden esetben irodalmi eszközökkel operáló – de átfogó elemzést dolgozott ki *A délibábok hőseiről*.

---

<sup>39</sup> NÉMETH G. Béla, *Bevezetés: Arany László válogatott művei*, Bp. Magyar Irodalomtörténeti Társaság–Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960., Uő. *Mű és személyiség* (Bp.: Magvető, 1970).

<sup>40</sup> NAGY Miklós, „Új válogatás Arany László életművéből”, *Irodalomtörténet* 31/81 (1998/4) 608–609.

<sup>41</sup> NÉMETH G., *i. m.* 63.



*Imre László: A magyar verses regény megjelenése – 1990*

Imre László már a nyolcvanas években is behatóan foglalkozott *A délibábok hőse* szövegrétegeivel<sup>42</sup> és eszmevilágával,<sup>43</sup> azonban *A magyar verses regény* diskurzusteremtő erejének köszönhetően az irodalmi-műfajelméleti szemléletek előtérbe kerültek, és elsődleges megközelítési módszerré váltak. Imre László amellett, hogy pontos műfaji környezetbe helyezte *A délibábokat*, alapos precizitással mutatott rá a verses regény műfaján belüli jólsikerültségére. A művet korképként, lélektani regényként, kompozíciójában, biografikus elemeiben, az elbeszélés összetettségében és intertextuális gazdagságának nézőpontjából is vizsgálta.

Ezt követően vált szembetűnővé a recepciótörténet egyoldalúsága, amelyre Tóth Ferenc utalt is az 1998-as válogatás utószavában. „*Ahogy az életmű, a vele foglalkozó szakirodalom sem terjedelmes, bizonyos szempontból pedig homogénnek mondható. (...) Nem véletlen tehát, hogy elsősorban az alkotóval, az egyéniséggel foglalkoztak a kritikusok, illetve az általa felvett eszméket aktualizálták.*”<sup>44</sup>

A közelmúltban olyan új szempontokat is alkalmazó értekezések íródtak, mint Szörényi László elemzése,<sup>45</sup> amely a mű mottóját vizsgálva feltárta egy eddig ismeretlen, dantei terét a műnek. Z. Kovács Zoltán<sup>46</sup> erősen elméleti megközelítésben, a két legalaposabb munka – Imre László és Németh G. Béla tanulmánya – keresztmetszetében a verses regény elemi szerepű humorát és annak funkcióit vizsgálva úgy vélte, hogy a 19. századi magyar irodalom etikai nézőpontú hagyományának vizsgálata *A délibábok hőse* humorának értelmezésén keresztül lehetséges.<sup>47</sup> Végül kiemelendő Sebők Orsolya műfaj történeti kutatása, amely a verses regény műfajának kialakulását igyekezett feltárni,<sup>48</sup> és Szajbély Mihály rendszerelvű megközelítése,<sup>49</sup> amely a későbbiekben több esetben dolgozatunk hivatkozási alapját is képezi.

<sup>42</sup> IMRE László, „Reminiszcencia, idézet, paródia”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 86 (1982/2):150–165.

<sup>43</sup> IMRE László, „Eszmények és kételyek jegyében: A délibábok hőse értelmezéséhez”, *Irodalomtörténet* 14/64 (1982/3): 477–503.

<sup>44</sup> TÓTH Ferenc, *Utószó: A délibábok hőse és egyéb művek*, szerk. TÓTH Ferenc (Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998) 210.

<sup>45</sup> SZÖRÉNYI László, „Arany László verses regénye, A délibábok hőse és az olasz szabadságharc”, *Tiszatáj* 56 (2012/3), 87–95.

<sup>46</sup> Z. KOVÁCS Zoltán, 2008. „Verses regény, humoros etika: A délibábok hőse értelmezésének etikai összetevőiről”, *Irodalomtörténet* 39/89 (2008/1): 52–70.

<sup>47</sup> Z. KOVÁCS, *i. m.* 70.

<sup>48</sup> SEBŐK Orsolya, *A hazai verses regény műfaj kialakulásáról = Előzetes kérdések*, szerk. Millbacher Róbert, (Pécs: Kronosz Kiadó, 2014) 111–112.

Elmondható tehát, hogy napjainkban megindult egy modern diskurzus *A délibábok hősről*. A mű narratológiai struktúrája és az ebből adódó szemantikai sokrétősége azonban mindezek után is nagyrészt feltáratlan, a további fejezetekben e hiányzó narratológiai elemzést kíséreljük meg.

## AZ ELBESZÉLÉS ÉS AZ ELBESZÉLT TARALOM HÁLÓJA

*A délibábok hőse* egy egyenesen haladó betéttörténet és egy azt körülvevő, illetve több helyen megszakító kerettörténet többféleképpen interpretálható lineáris-regresszív struktúrája. A kerettörténet kardinális szerepe következtében központi pozíciót nyer a narratívák – számos koncepcióban definiálható és egy harmadik narratívát létrehozó – kapcsolata, így e különféleképpen elképzelt konstrukciók változó interpretációs lehetőségeket teremtenek. Úgy véljük, meghatározva e kapcsolódási eshetőségeket, feltárhatjuk *A délibábok hőse*nek a recepciótörténet által eddig egyoldalúan prezentált interpretációs tereit.

### *Metatörténet, látens narrátor*

A keret-és betéttörténet viszonyát egy harmadik (meta)narrátor konstruálja meg, aki nem hasonlatos a betéttörténetet elmondó kerettörténetbéli elbeszélőhöz. Nem válik a mű szereplőjévé, inkább rejtőzködő-lappangó módon létezik Húbele Balázs és a narrátor feletti metanarratív szinten, így jelenlétét kizárólag egy alaposabb értelmezés során ismerhetjük fel. Tehát a verses regényben két főhőst (a narrátort és Húbele Balázst), három narratív szintet (keret-, betét- és metatörténet) határozhatunk meg, melyet két – egy főhőssé váló és egy látens – narrátor beszél el, a továbbiakban őket az elbeszélő (vagy narrátor) és a metaelbeszélő (vagy metanarrátor) kifejezésekkel különböztetjük meg.

Vizsgáljuk meg Húbele Balázs dezertálásának leírását, ahol szemléletesen elkülöníthetők e narratív szintek. Kezdetben sablonos akcióesemények gyors ütemű felsorakoz-

---

<sup>49</sup> SZAJBÉLY, i. m. *A délibábok hőse: Egy rendszerelvű megközelítés lehetséges szempontja = A két Arany: Összehasonlító tanulmányok*, szerk. KOROMPAY H. János (Bp.: Universitas Könyvkiadó, 2002).

tatását követheti végig az olvasó, azonban ekkor még, belemerülve a kerettörténetbe, nem vesz tudomást a narráció aktusáról:

Majd észrevették, s a tenger fokáig  
Egész csapat zsandár üldözte őt;  
Itt víz alá bukott, úszott sokáig,  
Utána ötven cső hiába lőtt;  
És úszik egyhuzamban Anconáig,  
Hol egy halásztanyán nyer új erőt...<sup>50</sup>

A romantikus kaland tetőpontját követően Húbele Balázs története megszakad és a kerettörténet szintjére lépünk vissza, hogy a narrátor – ez esetben – az elbeszélés kliséellenes magatartására hívja fel az olvasó figyelmét:

– – Így mondaná talán el sok regény,  
De kérlek, olvasóm, ne hidd, hogy én.<sup>51</sup>

E szövegrészletben meghatározhatunk tehát egy *betéttörténetet*, amely Balázs dezertálásának történetét beszéli el, egy *kerettörténetet*, amely félbeszakítva a beágyazott narratívát saját konvenciótagadó elbeszélésmódjára reflektál, valamint egy *metatörténetet* amely a keret- és betéttörténet (Balázs megszökését és a narrátor kiszólását) beszéli el. E hármas tagoltságot Németh G. Béla fedezte fel, meghatározta Balázs és az elbeszélő viselkedésének szembenállását, és úgy vélte, az így kialakult két pólus – Balázs és a narrátor – feszültségéből született egy harmadik, egy optimális magatartásformát kínáló álláspont is.<sup>52</sup> A látens metanarráció textuálisan nem azonosítható be vagy idézhető, leginkább a keret- és betéttörténet közötti hiátusokban ismerhető meg, a fentebb idézett részletben például a betéttörténetet és kerettörténetet elválasztó kettős gondolatjel mögött. A kerettörténet szintje nem csak kronologikus és logikai prioritása lévén tekinthető elsősztintű narratívának, a metanarrátor is a narrátor önorientáltsága nyomán mutatkozik meg. Ezen önreflexív sajátosság feltárása azonban már a kerettörténet tárgyalásába nyúlik.

---

<sup>50</sup> ARANY László, *Arany László válogatott művei* (Bp.: Magyar Irodalomtörténeti Társaság–Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960) 164. Az idézetek a továbbiakban e kiadásból származnak.

<sup>51</sup> ARANY, *i. m.* 164.

<sup>52</sup> NÉMETH G., *i. m.* 91.

### *A kerettörténet*

A kerettörténet a verses regényben központi szereplővé váló külső elbeszélő diskurzusa. Ez az elbeszélő a mű kezdetén felvezeti a betéttörténet narratíváját, majd a befejezésben elbúcsúztatja Balázst. Ellenben e narrátor nem elégszik meg a narratív keretet alkotó elbeszéléssel: belép a betéttörténetbe, és kommentátorként folyamatosan reflektál az ott elbeszéltekre.<sup>53</sup>

A genette-i terminológia<sup>54</sup> alapján extra- és heterodiegetikus, elsőszintű narratívaként határozhatjuk meg a kerettörténetet. A keret mindentudó (heterodiegetikus) narrátora nem rekonstruálható figurális alakként, metanarratív kiszólásai és kommentárjai révén mégis egy finoman árnyalt személyiséggé formálódik, aki olykor háttérbe szorítja az elbeszélte betéttörténetet (intradiegetikus narratívát) is. A diegetikus szintek közötti átmenetet ezen – a későbbiekben még vizsgálandó – sorok teremtik meg először:

Serény kitartás nincs a szittya vérben,  
Lassú kimért munkát nem tűrhetünk;  
Ezerszer elmondott tapasztalás,  
S példája hőszám: Húbelé Balázs.<sup>55</sup>

Az extradiegetikus narrátor e ponton ideiglenesen háttérbe vonul, és az olvasó, belemerülve a beágyazott diegézisbe, hamar meg is feledkezik róla egészen egy-egy kizökentő kommentárig, metanarratív megjegyzésig. E kiszólások, kommentárok különféle funkcióval rendelkeznek, így érdemes megkülönböztetni a változatait.

### *A kiszólások tipológiája*

a) Az elbeszélői kiszólások egyik lényeges esete *a narrációra való reflektálás*, amely több szempontból is fontos eszköze az elbeszélésnek. Egyrészt a betéttörténet fiktív voltának hangsúlyozása szempontjából relevánsak. A narráció ilyenkor nem engedi

---

<sup>53</sup> „A műnek voltaképpen két hőse van: az egyik Húbele Balázs, a másik maga az elbeszélő, aki nem csupán krónikása Balázs történetének, hanem lírai hangú kommentátora is.” SZAJBÉLY, *i. m.*, 146.

<sup>54</sup> A továbbiakban MIEKE Bal *Megjegyzések a narratív beágyazásról* című tanulmányának terminológiáját vesszük alapul. THOMKA Beáta szerk. *Narratív beágyazás és reflektivitás*, NARRATÍVÁK 6. (Bp.: Argumentum Kiadó, 2007) 55–78.

<sup>55</sup> ARANY, *i. m.* 128.

elmerülni az olvasót a beágyazott diegézisben, és az olvasói perspektívát a kerettörténet pozíciójában tartja – így válhat a (keret)elbeszélő is a mű (*A délibábok hőse*) hőségévé.

S mint a folyondár, mely meglelte fáját,  
Úgy fonta most körül ez ideálját.  
De hosszasan felőlök mért beszéljek?<sup>56</sup>

Másrészt a narratív szférák közötti átjárhatóságot biztosítják a reflexiók, olykor a keretből befelé, a betéttörténetbe vezetik az olvasót, tovább terelve a cselekményt:

De a dologra hát! Mesénk megoldzott  
Szedjük guzsalyra s fejtsük a fonált.  
Balázs szívébe új érzés lopódzott.<sup>57</sup>

Máskor éppen ellenkezőleg, a narrációra való utalás leállítja a cselekményt és átemeli az olvasót a betéttörténetből vissza a keretbe, ahol a narráció a kerettörténet szintjét választja elbeszélése tárgyává, amíg a betéttörténet állóképszerűen vár a további elbeszélésére:

S lát álmokat. - De hisz hogysisne látna?  
Epószokban a vízió szokás: (...)  
A kritika bizony meg nem bocsátna,  
Ha hiányzanék versemből a „csodás”<sup>58</sup>

A narrációra való reflexió sajátos alosa, amikor a betéttörténet elbeszélője megszakítja az elbeszélte narratívát, visszavonja az addig elbeszélte érvényességét, relevanciáját vagy igazságtartalmát, és fordít a diegézis elbeszélésén. Példaként szolgálunk – Balázs katonaságból való megszökésének elbeszélése mellett – a betéttörténet bevezető sorai:

Még azt is, amit néha jól kifontolt,  
A kivitelben visszáról fogá...  
De már elég – nem fecsegek felőle,

---

<sup>56</sup> ARANY, *i. m.* 152.

<sup>57</sup> ARANY, *i. m.* 146.

<sup>58</sup> ARANY, *i. m.* 129.

Mint épikus költők szokták, előre.<sup>59</sup>

A narrátor azt színleli, mintha meggondolná magát az elbeszélés módját, műfaji mintáit illetően, és ezért terelné más irányba történetének alakulását. Ezen imitált spontaneitás a továbbiakban még tárgyalásra kerül.

b) Nagy számban figyelhetünk meg *betéttörténetre tett kommentárokat* is a műben, ezek szintén az olvasói perspektíva formálásában játszanak szerepet, ironikus felhangjukkal folyamatosan elidegenítve az olvasót a főhőstől. E kommentárok már nem tekinthetők önreflexívnek, hiszen csupán a betéttörténet árnyalását szolgálják, ellenben nem emlékeztetnek a mű fikcionaltságára. Szolgáljon példaként Balázs barátaiból való kiábrándulása, amelyet kommentár nélkül Húbele problémáival együttérezve interpretálhatnánk, így azonban komikus kép formálódik a hős benső küzdelméről.

Mily balga volt, – így rakja most magasbra  
Légvárait – hogy eddig tétlen ült,  
Hogy korhelyek közt vágyott léha tapsra<sup>60</sup>

c) Az elbeszélői kommentárok egy újabb fajtája *a tanulságlevonás és általánosítás*, ilyenkor Húbele Balázs diegézisével kapcsolatban – eltávolodva a Húbele Balázs-történettől és felülemelkedve az aktuális eseménysíkon – kitérőt tesz a narrátor, és egy általánosabb konklúziót igyekszik levonni.

Ne hidd, hogy a szerelem mindig oly vad;  
(..)  
Többször szelíd napfény az: éltetón hat<sup>61</sup>

A fenti esetben a Balázzsal esett történésekből jut a kinyilatkozott általános tanuláshoz. Ehhez hasonló eljárás, mikor egy, a beágyazott diegézisben történő jelenséget érvényesít a betéttörténeten kívüli világ egy nagyobb egységére.

Ó, szép remény, hány bús szív szidva vádolt,

---

<sup>59</sup> ARANY, *i. m.* 129.

<sup>60</sup> ARANY, *i. m.* 136.

<sup>61</sup> ARANY, *i. m.* 153.

Hogy megcsalád, hűtlen vagy, kéjleány.<sup>62</sup>

d) Az elbeszélő sokszor kommentárok helyett *lírai vallomások* formájában benső küzdelmeiről, tapasztalatairól, saját történeteiről mesél, s így tolokodik az intradiegezis elé. Javarészt az önvallomások azok, melyek identifikálják számunkra az elbeszélőt:

Lelkünk röpülne, túl minden határon,  
De bágyad a test, és ólom-nehéz.  
Fölvillanó vágy, hamvadó remény!  
Küzdelmöket de sokszor érzem én.<sup>63</sup>

e) A recepció során méltatott *történeti kitekintések, korrajzok* is a kerettörténet kiszólásaiként tipizálандók. Úgy tetszhet, Húbele Balázs történetének kontextusát részletezik e kitekintések, azonban az elbeszélő többes szám első személyben tett kijelentései arról árulkodnak, hogy a korrajzokban leírtak az elbeszélő élményeit is megelevenítik.

S bár sült galamb a szánkba nem repült,  
Vígán csörgettük a már gyenge láncot<sup>64</sup>

#### *Elbeszélői spontaneitás és többértelműség*

Figyelemre méltó még az elbeszélő rögtönzésszerűségét és egyben annak leleplezését imitáló elbeszélésmódja, amely maga alá rendeli Balázs történetét, annak véletlenszerű, az elbeszélő kényétől függő alakulását hangsúlyozva. A Balázst bevezető, már idézett sorok is azt a látszatot keltik, mintha pusztán a rímelés kényszerének megfelelően, valamely bravúros spontaneitás eredményeképpen születettek volna meg.<sup>65</sup> Réfalvy Károly elnevezésekor egészen explicit módon, a spontaneitás leplezése nélkül szól a narrátor, mintha a karakterek e tulajdonságai bagatell részletkérdések lennének a példázat szempontjából:

---

<sup>62</sup> ARANY, *i. m.* 169.

<sup>63</sup> ARANY, *i. m.* 145.

<sup>64</sup> ARANY, *i. m.* 149.

<sup>65</sup> IMRE *i. m.* 186.

„De Záchhoz egy áruló-jellem is kell;  
Örül tehát, hogy most ilyenre is lel.

Neve legyen Réfalvy. Hogy hol adta  
El a hazát: mit bánja hősöm azt!”<sup>66</sup>

(Imre László szerint e hanyagság azonban színlelt, a verses regény kompozíciója nem enged ilyen kötetlenséget, a konvenciókkal való játék éppen ezen formában tekinthető kiemelkedő teljesítménynek.)<sup>67</sup>

Továbbá az elbeszélő lényeges tulajdonsága saját megbízhatatlansága, kiszámíthatatlansága. Az intertextuális utalásokra és a narrátor ironikus hangnemére – amely ambivalens és eldönthetetlen jelentéseket hordozhat, mivel megkérdőjelezhetővé teszi a narrátor kijelentéseit és lebontja az egyértelműséget, így pedig a befogadó kénytelen fenntartásokkal kezelni az olvasottakat – példánk legyen egy Petőfi-allúzió:

De – „mit nekünk ti zord Kárpát!” Ne járjuk  
Kopár követ. Gyerünk alföldre le.”<sup>68</sup>

A narrátor ilyen kijelentései mindig többféle értelmezést tesznek lehetővé. A Petőfi-idézet ide kerülhetett kultikus, parodisztikus, emulatív céllal, a hagyomány szakralizációjának vagy deszakralizációjának, vagy éppen csak a kulturális kontextus megrajzolásának szándékával.

A kerettörténet tehát egy extradiegézis, melyben a heterodiegetikus narrátor metanarratív tevékenysége, ironikus hangneme, az elbeszélte történetre és önmagára való reflexiója, valamint történeti kitekintései eredményeképpen az elbeszélte intradiegezist háttérbe szorítva lesz a mű meghatározó narratívája.

### *A betéttörténet*

---

<sup>66</sup> ARANY, *i. m.* 138.

<sup>67</sup> „A verses regények szerzői úgy tesznek, mintha az élet amorf áradatát, véletlen nem tipikus megnyilvánulásait adnák. Halmozzák az esetlegességeket, következetesen eltérnek az irodalmi kötöttségektől. (...) igazi művészi remekléshez azonban csak ott vezethet el, ahol magas szintű költői számítással párosul” IMRE László, *i. m.* 185–186.

<sup>68</sup> ARANY, *i. m.* 181.



A szüzsé Húbele Balázs életének születésétől felnőttkoráig tartó bolyongása, identitás-keresése. Balázs gyermekkorát a cselekmény szempontjából jelentékenyebb életese-ményeibe sűrítve mutatja meg, majd az egyetemi tanulmányainak megkezdésétől rész-letesebben ismerteti az ekkor diáktársaihoz hasonló életformát választó, forrófejű fia-tal mindennapjait. A húbelebalázs-karakter kulcsa – és egyben történetének narratív szervező eleme is –, hogy különféle tevékenységbe kezdve igyekszik hasznos és/vagy elismert alakja lenni társadalmának, azonban minden alkalommal kudarcot vall fellán-golásaival. Kezdetben egyetemista társai között, a kocsma, billiárd- és kártyaasztalok háromszögében igyekszik érvényesülni, de bajtársaiból hamar ki kell ábrándulnia, mi-kor egy diákcsíny alkalmával cserbenhagyják, s felháborodását követően ki is nevetik. E feldúlt pillanatában találkozik egy színésszel, aki meggyőzi őt szépirodalmi rátermett-ségéről, így drámaírással kezd el foglalkozni. Irodalmi foglalatosságai során ismerkedik meg szerelmével, Etelkével és apjával, Réfalvy Károllyal. Majd felismeri a költői képes-ségei középszerűségét, és dezertálva az osztrák seregből, katonának áll Garibaldi légió-jába. Az 1859–60-as évek ütközetei azonban csak újabb kiábrándulást tartogatnak Ba-lázs számára: az Itáliából induló, áhított európai forradalom elmarad, sőt a seregek széteszlása után régi szerelme, Etelke megházasodásáról is értesülnie kell. Ekkor Angli-ába utazik, és közgazdasági tanulmányokba veti magát, hazajöttekor azonban a kör-nyezete viszolyogva fogadja innovatív törekvéseit, a fővárosban épülő korrupt, kizsák-mányoló pénzvilág pedig ugyancsak a visszás oldalát mutatja Balázs számára. Végül visszatér vidéki otthonába, ahol egy névnapi ünneplés alkalmakor önmagából kifordul-va megtámadja egykori szerelmét. Az elkövetkezendő önmarcangoló, öngyilkos gondo-latokkal eltöltött napokat követően:

Mint vágyat egykor, most meg bűt feled,  
S marad a szívében száraz bölcselet.<sup>69</sup>

A betéttörténet (intradiegézis) a narrátor állítása szerint példázatként szolgál az ad-dig elhangzott állításai („*serény kitartás nincs a szittyá vérben*”)<sup>70</sup> szemléltetésére, így narratív tulajdonságai is ennek megfelelőek. Például a fokalizáció az elsőszámú narratí-va előjoga marad, ellenkező esetben nem is érvényesülhetne fölérendelt, ironikus po-zíciója. A betéttörténet alárendeltségét meghatározva azt gondolhatnánk, csak ürügy-ként szolgál a narrátor önmagáról szóló diskurzusához. E gondolat azonban távol áll a valóságtól, a betéttörténet a mű alapvető fontosságú narratívája, a középpontba kerü-

<sup>69</sup> ARANY, *i. m.* 169.

<sup>70</sup> ARANY, *i. m.* 128.

lő narráció viszont lényegében határozza meg a betéttörténet interpretációját. A példázat műfajának megfelelően a betéttörténet – szerepét tekintve – a keretben megfogalmazottak tükörképe (kellene, hogy legyen).

Ah, ezt irigylem elmúlt éveimtől,  
Hogy ily „de hátha”-kat nem ismerék.  
Az ifju hit csak szépet, jót jövendöl;  
Egy kósza hírből száz reményt nyerék.<sup>71</sup>

A narrátor egyéni tapasztalatait egész nemzetére kiterjeszti, a beágyazott parabola nemcsak a Bach-korszak fiatalságának, hanem a túlbuzgó, de nem eléggé kitartó nemzet „*ezerszer elmondott tapasztalásának*” is példázata. A didaktikus olvasat hangsúlyozása érdekében a betéttörténet – azaz a narrátor makroközösségére vonatkoztatott közölnivalója – a beágyazás bevezető soraiban összefoglalásra kerül:

Csalódásokba vitte sors szeszélye,  
Szegény, mindent nagyon lelkére vett,  
S midőn az ifjú kor lejárt rohanva,  
Mi maradt neki? Az égett szalma hamva.<sup>72</sup>

Ahogy Szajbély Mihály is felhívta rá a figyelmet,<sup>73</sup> e példázatszerűség azonban számos kérdőjelet von maga után. A „hűbeleség” fogalma nem konzekvens: Hűbele Balázst a példázat szerint alkati „*jó bolondsága*” vezet folyamatos kiábrándulásba, vagyis „*a kivitelben visszáról fogá*” nagyszabású terveit. A fentebb idézett részben pedig éppen a sors szeszélye, azaz külső körülményei okozzák Balázs csalódásait. Valóban, Hűbele Balázusra nem igaz, sokkal inkább ellentétes a narrátor tézise, miszerint „*serény kitartás nincs a szittyá vérben*”, így az elbeszélő olykor egészen közel is kerül főhőséhez, és nézőpontjával azonosulni látszik:

Ó, hány fiú várt ott a nagy tusára,  
Hány várta, hogy harsanjon trombita;  
Ha csügged egyik, a másik vigasztal<sup>74</sup>

---

<sup>71</sup> ARANY, *i. m.* 127.

<sup>72</sup> ARANY, *i. m.* 128.

<sup>73</sup> SZAJBÉLY, *i. m.* 148–150.

<sup>74</sup> ARANY, *i. m.* 169.

Az itáliai kudarcot követően Balázs elmélyült közgazdasági tudásra tesz szert, tehát már „hűbelének” nem minősíthető, gazdasági törekvéseit mégis ironikus kommentárral illeti a narrátor:

Puhult erőben, halványula színben...  
Mindegy, – most kedvvel jó hazafele,  
Nem az, ki rég, de most is hűbele.<sup>75</sup>

További kételyeket teremt bennünk, hogy az elbeszélő figyelmen kívül hagyja a magyar nemzet tagjainak alkati különbözőségét, azaz a narrátor Hűbele Balázs vidéki társait hőse inverzeként jellemzi, tehát a tézis – melyet a beágyazott példázat támaszt(ana) alá – értelemszerűen vagy Balázssra, vagy Balázs környezetére lehet érvényes, legalábbis mindenkire egyformán semmiképpen sem.

E vasfej a fokascsapást kiállja,  
És éppen oly kemény, makacs belül;  
Új eszme vagy reform nem ideálja,  
Nagy ügy legyen, miért ő felhevül!<sup>76</sup>

Összességében a disszonancia érzését az okozza, hogy a művet bár az elbeszélő példázatként definiálja, a cselekmény, az elbeszélő számos önvallomása és kommentárjai mégsem támasztják alá a parabolyszerű értelmezést.<sup>77</sup> Szajbély Mihály az ellentmondásokat Luhmann rendszerelmélete felől értelmezi. Magyarázata szerint a tanmese nem kívánt megfelelni külső (politikai, erkölcsi) rendszerek igényeinek, hanem e külső igényeket is beillesztette a mű autonóm rendszerének komplexitásába – ezt tökéletesen megvalósítania azonban nem sikerült.<sup>78</sup>

---

<sup>75</sup> ARANY, *i. m.* 182.

<sup>76</sup> ARANY *i. m.* 187.

<sup>77</sup> „Az ambivalencia érzését tehát az tartja életben *A délibábok hőse* olvasása során, hogy a példázatszerűségre való állandó utalásokat nem támasztja alá a történet maga, ellene szólnak az elbeszélő lírai önvallomásai, és ellentétes vele a cselekményt kísérő elbeszélői kommentárok egy része is.” SZAJBÉLY, *i. m.* 150.

<sup>78</sup> „Másként fogalmazva, nem az illető rendszerek igényeinek megfelelően foglalta tanmesébe a magyar nemzeti karakter hibáit, hanem a világ komplexitásának irodalmi redukciója során mintegy a redukálódó világ részének tekintette a más rendszerek által a szépirodalmi alkotásokkal szemben támasztott példázatszerű elvárásokat is, és azokat saját munkájában igyekezett az irodalom autopoioízisének részévé tenni. (...) lehet az is, hogy a szándéka ez volt ugyan, de tökéletesen megvalósítania mégsem sikerült.” SZAJBÉLY, *i. m.* 150–151.

## A DÉLIBÁBOK HŐSE KERET- ÉS BETÉTTÖRTÉNETÉNEK LEHETSÉGES ÉRTELMEZÉSI SZINTJEI

### *Parabolikus (alá- és fölérendelt) kapcsolat*

Amennyiben a narrátor primer kijelentéseit vesszük alapul, a keret-és betéttörténet parabolikus kapcsolódása konstruálható meg, azaz a narrátor egy példázatként definiált másodfokú narratíván keresztül folytatja diskurzusát, melynek főhőse, Húbele Balázs ez esetben három karakterológiát testesíthet meg: (a) a nemzet, (b) egy dezilluzionista generáció és (c) a mindenkori fiatalság paraboláját. A recepció során melleleg – alternatíva hiányában – kimondatlanul is konszenzus született a narratívák parabolikus kapcsolatáról.

Hangsúlyozandó, hogy a feltáruló olvasati lehetőségek szerves átfedésben állnak egymással, s a mű ezen interpretációk szimbiózisában nyeri el jelentőségét, szétválasztásuk kizárólag a verses regény szemantikai szintjeinek feltérképezéséül szolgál.

#### *a. Nemzeti parabola*

A másodfokú narratíva nemzetkarakterológiai értelmezését a kerettörténet már többször is idézett sorai teszik nyilvánvalóvá.

Serény kitartás nincs a szittya vérben,  
Lassú kimért munkát nem tűrhetünk;  
Ezerszer elmondott tapasztalás,  
S példája hőszám: Húbelé Balázs<sup>79</sup>

Ezen inherens olvasatban a kerettörténeten keresztül a nemzet hanyatlásának narratíváját prezentálja a betéttörténet, melynek az ideológiai erőtere Herder „jóslata” (miszerint Magyarország a többi nemzetállam közé szorulva törvényszerű asszimilációra predesztinált) és Kölcsey Ferenc *Nemzeti hagyományok*<sup>80</sup> című értekezése nyomán épült ki.

<sup>79</sup> ARANY, *i. m.* 128.

<sup>80</sup> KÖLCSEY Ferenc, *Nemzeti hagyományok (1826) = Hymnus; Nemzeti hagyományok; Parainesis: Válogatás a Kölcsey-életműből*, szerk. SZABÓ G. Zoltán, PannonKlett Kiadó, Bp., 1997., 47–62.

A nemzethalál hipotézise – a reformkorhoz hasonlóan – a pánszláv és germán nagyhatalmak közé szorulva égető fenyegetettséget jelentett a hétköznapi politikai életben.

Megjegyzendő, hogy e cselekvési teret nem engedő, nacionáldarwinista, a közéleti problémákra kizárólagosuló interpretációban kerülhetett – *A délibábok hőiséhez képest* – fölérendelt pozícióba a *Hunok harca* című vers az Arany László-recepció nemzetféltő atmoszférájában.<sup>81</sup>

A narratíva szerint Hűbele Balázs a magyarság allegóriájaként megpróbál fennmaradni és érvényesülni az európai nagyhatalmi keresztútúzenben, azonban egy morális kudarcot követően<sup>82</sup> elbukik a küzdelme. E magyarázat össze is foglalja a betéttörténetet bevezető sorokban:

A népek élte egy nagy szerves élet,  
S mint a gyümölcs, midőn rakásra gyűl,  
Egymást rohasztva újabb létre éled,  
Seszt fejtve ki, mikor már összefüll:  
A nép is így, midőn forrásra gerjed,  
Java, salakja, mind egyé vegyül;  
A tiszta szesz felszínre tör, kiválik,  
S a rothadó elem seprőbe mállik.<sup>83</sup>

Ugyanakkor a nemzeti narratíva relativizálásaként is funkcionálhat a betéttörténet, melyben a kerettörténet – a későbbiekben feltárandó – következetlen kijelentéseivel leplezi le a nemzeti sztereotípiát pontatlan, felszínesen megfestett képét. Vagyis ez esetben a metaelbeszélés a kerettörténet tézise és a betéttörténet közötti differenciákra hívja fel a figyelmet. Bácskai-Atkári Júlia ily módon határozza meg a példázatot a folyamatos kritikai olvasást megkövetelő *elbeszélői félrevezetésként*, a hűbeleség nemzetkarakterológiai *pontosításaként* és a nemzet hibáit felnagyító *elbeszélői érzelmnyilvánításként*.<sup>84</sup>

<sup>81</sup> Vö. GÁLOS Rezső, *Kolozsvári Aladár: Arany László élete, Száz* (1909) 687-688; KRISTÓF, *i. m.* 353–359.

<sup>82</sup> A dualizmus korszakának meghatározó gondolata, hogy a nemzet bukását – akár a Római Birodalom esetében – morális hanyatlás előzi meg. ASBÓTH JÁNOS, *A fiatal irodalomból: ASBÓTH János válogatott művei*, szerk. KICZENKO Judit (Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsésztudományi Kar, 2002).

<sup>83</sup> ARANY, *i. m.* 127.

<sup>84</sup> BÁCSKAI-ATKÁRI Júlia, *Változatok egy elbeszélőre: Narrációs megoldások Arany László A délibábok hőse című művében*, (Bp.: ELTE 2008).

*b. Nemzedéki parabola*

A keret-és betéttörténet kapcsolatából születő parabola ugyanakkor megfeleltethető a szerző önmagát nem találó, tévelygő, dezilluzionista generációjának is, amelyre a kerettörténet a satíra eszközeivel, egy ellentétes magatartásforma felmutatásával reflektál.<sup>85</sup> E nemzedék tagjai a hetvenes években érték el azt a kort, hogy közéleti szerepet vállalhassanak, ám elődeik forradalmi és hazafias eszméi ekkorra relevanciájukat veszítették az új labilis politikai struktúrában, melynek válságjelenségeire már nem tudtak korszerű és adekvát válaszokat kínálni.

Komlós Aladár két tényezővel indokolja Arany Lászlóék hanyatlását: elsőként a nemzet függetlenségét korlátozó, pusztán reálpolitikai okok nyomására megszülető 1867-es kiegyezést, másodikként pedig a már épülésekor is megkérdőjelezhető erkölccsel működő kapitalizmust jelöli meg.<sup>86</sup> Emellett magyarázatként szolgálhat a nemzedék elődjeinek bénító hatása is: az Asbóth János által megnevezett<sup>87</sup> Vörösmarty Mihály–Petőfi Sándor–Arany János és Széchenyi István–Kossuth Lajos–Deák Ferenc irodalmi és politikai hármasságát követően reményvesztett kihívásnak bizonyult igazán kiemelkedő teljesítményt felmutatni a közéleti szférában, amely leginkább e két tevékenységre korlátozódott. Ahogy a szerző, úgy e generáció más ígéretes alakjai – pl. Asbóth János, Toldy István, Beöthy Zsolt – estében is egy, a korban nevezetes édesapa által beárnyékolt, lemondásokkal keresztezett, meghanyatlott pályát figyelhetünk meg. (E dolgozat keretein belül nem kerülhet részletes tárgyalásra, azonban *A délibábok hőse* tüzetesebb összevetést érdemelne Asbóth János: *Álmok álmodója* és Beöthy Zsolt: *Kálozdy Béla* című regényével.) Szemléletes, hogy az 1873-as gazdasági válságot követően az irodalmi életpályák félbeszakadása és a dezillúzió állandósulása mellett egy öngyilkossági hullámnak is a tanúi lehetünk.

E történelmi kontextusban szűkítjük a parabolikus viszonyt a nemzeti problematikáról egyetlen nemzedék, Arany László generációjának tárgykörére: a betéttörténet így a fentebb bemutatott dezilluzionista nemzedék tanácstalan útkeresésének allegóriájaként interpretálható. Húbele Balázs heroikus szenvedélyességgel, Don Quijoteként

---

<sup>85</sup> NÉMETH G., *i. m.* 91.

<sup>86</sup> KOMLÓS, *i. m.* 6.

<sup>87</sup> ASBÓTH, *i. m.* 33.

igyekszik érvényt szerezni igényeiknek: sikernek, hírnévnek, dicsőségnek – azonban az előbbi narratívához hasonlóan ez a küzdelem sem több szélmalomharcnál.<sup>88</sup>

### *b. Életkor-parabola*

Az értelmezési keret tovább gazdagodik, ha a másodfokú narratívára történelmi és politikai kontextusából kiragadva tekintünk. E perspektívából egy egyetemes, a mindenkori fiatalság általános problémáit, frusztrációit, küzdelmeit szemléltető olvasatot határozhatunk meg. A betéttörténet főhősének jellemvonásait – például a dicsvágyat, a határozatlanságot, a túlfűtött és deviáns magatartást – a fiatalokra általánosan jellemző tulajdonságokként értelmezhetjük. A betéttörténet így tehát a kudarcokkal tűzdelt *felnőtté válás* narratívája, a kerettörténet pedig e parabola nosztalgikus-szatirikus elbeszélése. Érdekes lehet Réfalvy Károly gazda karakterére fókuszálnunk, aki ezen olvasatot erősíti rezonőri pozíciójával.

A gazda csak néz s hallgat e fiúra:  
Hogy tud remélni, mily nagy önhite;  
Ilyen volt egykor ő is, míg kiforrva,  
Az ábrándból csalódva ébredve, -  
Nehéz, nagy lecke ez, lassan tanul  
Az ember, míg megtér s kijózanul<sup>89</sup>

Amennyiben e „*kijózanulás*” a fiatal generációk általános tapasztalata is, akkor a verses regény tartalma zavartalanul vonatkoztatható el helyi- és időbeli értékétől.

### *Lineáris kapcsolat*

A betét- és kerettörténet parabolikus viszonya magától értetődő értelmezési vonalat kínált a befogadástörténet számára, azonban e szimbolikus olvasaton kívül más viszonyrendszer is felvázolható. Lineáris kapcsolódást feltételezhetünk, ha szemügyre

---

<sup>88</sup> A dolgozat jelen keretein szintén túlmutat, azonban további vizsgálatra szorulna az a kérdés is, hogy mennyiben különbözhet Arany László generációjának hazafiasság-felfogása, nemzeti gondolkodása az elődeiétől, avagy, hogy e nemzedék identitásképeének hangsúlya mennyiben szűkülhetett le a nagyobb közösségek szintjéről az individuumok egyéni helyzetére.

<sup>89</sup> ARANY, *i. m.* 142.

vesszük az első- és másodfokú narratíva közös attribútumait, valamint megkíséreljük a verses regény keret- és betéttörténetét tükröztetni, megfeleltetni, felcseréltetni egymással.

Megállapítható, hogy számos ponton egyezést találhatunk a narrátor és Húbele Balázs narratívája között. A narrátor folyamatosan csapongó elbeszéléstechnikája, repetitív elábrándozásai, az elbeszélő műveltségét prezentáló gazdag szókincse, vagy a mű végén beismert idealizmusra való örök hajlama – a műfajhagyomány kérdéskörét negligálva<sup>90</sup> – mind Húbele Balázs alakjára emlékeztetnek. Emellett a korai recepció által bírált betéttörténet elsietettnek, bagatellizáltnak minősített befejezése is a főhős természetére vall. A mű ironikus hangneme – amellyel az előző fejezetekben az elbeszélői önkényt magyaráztuk – szintén jelentéstoppletet nyer, ha egy szükségszerűen szubjektív elbeszélő objektív narrációra való játékos kísérleteként tekintünk rá. A tárgyilagosra – a belsőből külső perspektívára – való törekvés további eszköze az egyes szám harmadik személyben elbeszélte hamis parabolaforma, amely nem lehet hiteles, mert az elbeszélés tárgya éppen az elbeszélővel azonosítható. Ha a két hős tulajdonságait egymásra vetítjük, a differenciákból (azon jegyekből, melyek kizárólag a betét- vagy a kerettörténet sajátosságai) megalkotható a mű metanarratívája. A betéttörténet kizárólagos tulajdonságai a hős korábbi, míg a kerettörténet az aktuális identitásának lenyomatai.

A metatörténet itt nyeri el igazi jelentőségét. A parabolikus kapcsolatot feltételező interpretáció esetében értelmezhető a mű a keret- és betéttörténeten kívüli narratíva felismerése nélkül is, bár úgy véljük, ebben az esetben is felsejlik valamely közvetett formában egy metanarratíva. A linearitást interpretáló esetben viszont a metanarratíva nem csupán elbeszéli egy példázat narrációját, hanem – ahogy a kerettörténet a beágyazás esetében – többletjelentést is hordoz a két narratívát illetően. Vagyis a lineárisan összekapcsolódó, a múlt- és jelen idő párhuzamosában zajló elbeszélés – amely immár kizárólag egyetlen alak története – így alkotja meg az örök *húbelebalázs-lét* narratíváját. A keret- és betéttörténet korrelációjából rajzolódik ki *a délibábok hőse*. A betéttörténet ebben az olvasatban nem ér véget Balázs történetével, a finális motivált-

---

<sup>90</sup> A narráció a verses regény-hagyományokból kölcsönzött sajátosságai a szerző műfajválasztásának bravúros bizonyítékaiként értékelhetők csupán, így az architextuális tulajdonságok nem bírnak jelentőséggel a dolgozat tárgyát illetően. Valamint kérdéses, hogy *A délibábok hőse* megírásakor mennyiben befolyásolhatták a szerzőt műfaji konvenciók, amikor a mű keletkezésekor a napjainkra verses regényként kanonizált műfaj még kialakulóban volt csupán, vagyis Arany László kizárólag a jóval heterogénebb költői beszély műfaji kategóriájának kívánhatott megfelelni, amely megfelelt a Kisfaludy Társaság pályázati követelményeinek is. SEBŐK, *i. m.* 111–112.



ságát elvesztő narratíva befejezését a betéttörténetre tükröződő keret, azaz az elbeszélő jelenlegi helyzete foglalja magában.

Húbele Balázs (azaz a narrátor retrospekciójából születő önarckép) a zsenialitás bálványozójaként a kudarcait követően is permanens előre-irányultsággal cselekszik, míg az elbeszélő (Húbele Balázs betéttörténet-utáni alakja) retrospektív hajlamokat mutat,<sup>91</sup> és a hétköznapi, rezignált középszerűséget idealizálja. Valódi jellemfejlődésre azonban nem kerülhet sor, a délibábok hőse természetébe kódoltan örök ábrándozó és idealista természet, a narráció is pusztán egy *húbelebalázi* póz, éppen olyan, amelyben költőként, katonaként vagy közgazdászként tetszelgett, önmagát a külvilág ingereiből definiálva. A mű így mediális befejezésével sem ér véget, a délibábok hőse feltételezhetően kauzális meghatározottsággal halad tovább koncentrikus pályáján.

#### *Párhuzamos (életrajzi) kapcsolat*

Elsőként Németh G. Béla tette fel a kérdést, vajon mennyiben azonosítható egymással Húbele Balázs és Arany László, azonban a gondolatot el is utasította, és véleménye szerint mindössze egy lehetséges, a hősében lappangó magatartásformával számol le véglegesen a szerző.<sup>92</sup>

Az elbeszélő és szerző közötti megfeleltetések erősen vitatható, a tudományos keretek határain elhelyezkedő spekulációk, egy esetleges új olvasat reményében úgy véljük azonban, hogy ennek ellenére is érdekes lehet tanulmányozni a szerző, az elbeszélő és a főhős párhuzamainak lehetőségességét.

A keret- és betéttörténet párhuzamos viszonyára az elbeszélő nem tesz utalást, ezért konkrét és egzakt bizonyítékkal nem is rendelkezünk erre nézve. Húbele Balázs történetének referenciális háttere ugyanakkor értelemszerűen azonos a narrátoréval, hiszen a kerettörténet empíriáiból épül a betéttörténet:

Ó, jól esett a multból visszazsongó  
Emléken egyszer andalogni még...<sup>93</sup>

---

<sup>91</sup> E retrospekcióra reflektál a mű mottója is: „úgy lelkem, még remegve borzalomtul / végignézett a kiállt úton újra, / melyen még élve senki sem jutott túl” – DANTE Alighieri, *Isteni színjáték*, fordította BABSITS Mihály (Budapest: Európa, 1982) 7.

<sup>92</sup> NÉMETH G., *i. m.* 53–54.

<sup>93</sup> ARANY, *i. m.* 201.

Azt is kijelenthetjük, hogy a narrátor szerzőként aposztrofálja önmagát a kerettörténetben, szerzőségére utalást tesz, valahányszor magára a narráció folyamatára reflektál.<sup>94</sup>

Miként mind ezt leírom majd alább;  
De mára tán elég e vers-nyaláb.<sup>95</sup>

Ebből nem következik, hogy a narrátor szerzősége – mint irodalmi fikció – felcserélhető volna a referenciális szerzővel, Arany Lászlóval, a metanarrátort viszont – mivel a fiktív diegézisek felett áll – interpretálhatjuk egy, a feltárható szerzői intenciók nyomaiból formálódó homályos hősként. A szerző ez esetben a mű harmadik kulcsfigurájává válik az elbeszélő és Balázs mellett: Balázs a betéttörténet, az elbeszélő a kerettörténet, a szerző pedig a metatörténet középponti alakja.

A keret- és betéttörténet párhuzamossága alapján úgy véljük, érdemes megvizsgálni, hogy a szerzői metanarráció szintje mutat-e azonosságokat az alatta lévő narratívákkal. Az első- és másodfokú narratíva referenciális egyenértékűsége mellett, meghatározhatunk egy, a metatörténettel való ekvivalens kapcsolatot is, amennyiben a szereplők édesapáikkal való viszonyát vizsgáljuk.

Arany László esetében – aki dezilluzionista nemzedékének eklatáns példája – inherens olvasatként sejlik fel, hogy a szerző személyes frusztrációinak sziluettjét alkotja meg főhőse karakterében, akinek karrierjét az édesapa magas presztízse determinálja. Hangsúlyozandó, hogy nem szándékunk a mű intencionáltságának kitalálása, sokkal inkább a szerző nyomait igyekszünk feltárni, melyeket összegyűjtve egy új, életrajzi regiszter konstruálható.

#### *A szerző-elbeszélő és Balázs édesapa általi meghatározottságának alapjai*

A betéttörténet centrumában Balázs és meghiúsuló jellemfejlődése helyezkedik el, a mellékszereplők a cselekmény „díszleteként” a főhős jellemének árnyalásában funkcionálnak nézőpontjuk feltáratlan, személyiségük nagy vonalakban ábrázolt mivoltában. Ennek eredményeképpen történhetett, hogy Hűbele Balázs apjának karaktere megvizsgálatlan maradt a befogadástörténet során, pedig aligha kérdőjelezhető meg, hogy sze-

<sup>94</sup> BÁCSKAI-ATKÁRI, *i. m.* 5–9.

<sup>95</sup> ARANY, *i. m.* 144.

mélye elementáris erejű befolyással rendelkezik a főhős személyiségének formálódásában.

Az édesapa pusztán Balázs gyermekkori környezetének bemutatásakor kerül említésre, a kisgyermek lélektani viszonyainak szempontjából azonban a felmenő mögött tudott sikeres életpálya, az önerőből kiharcolt magas egzisztenciális pozíció esszenciális tényező, ugyanis a főhősnek ebből a már gyermekkorban rendelkezésre álló példaképből eredő motivációi indítják el a narratívát.

Mint honvéd-ezredes esett el apja,  
Emléke szent volt, híre közbecsült,  
S fiára is lesüt dicsfénye napja,  
Dicsőségében ő is részesült;  
Vigalmakon toaszt-részét kikapja,  
Dicsvágyra éledt, szíve lelkesült,  
Szerepre vágyott, s könnyűnek hívé, -  
Hisz atyja híre félig már övé.<sup>96</sup>

Az édesapa karaktere így határozza meg Balázs orientáltságát, értelemszerűen mutatva utat a biografikus interpretációs eshetőségek irányába.

Balázs lélektani motiváltsága mellett más tartalmi, textuális és intertextuális elemek – a cselekmény életrajzi egyezései, a Húbele Balázs névadás, a paródia jelensége, Réfalvy Károly karaktere, a darwinizmussal foglalkozó szövegrészletek – nyújtanak támaszt e szerzői distanciát minimálisra redukáló apaközpontú olvasatnak.

A cselekményt Arany László életrajzával összevetve megállapíthatjuk, hogy a szerzőnek és hőseinek (az elbeszélőnek és Balázsnak) életpályája – akiknek története azonos valóságháttérrel rendelkezik – szoros egyezéseket mutat. (Ahogy az elbeszélő tulajdonságainak esetében, úgy az életrajziséget tekintve is mellőztük a műfaji tradíciók biografikus elemek szerepére gyakorolt esetleges hatását.) Arany László jogi pályán indult, majd irodalmi tevékenységekbe kezdett és – bár a szárd–francia–osztrák háborúban nem vett részt – nagy hatást tett rá olaszországi és angliai utazása. Majd a kiegyezésről keserű racionalitással nyilatkozva<sup>97</sup> feladta szépirodalmi törekvéseit és köz-

<sup>96</sup> ARANY, *i. m.* 129.

<sup>97</sup> „A költőnek, ha ellenök izgatni jobb belátása tiltja, hallgatnia kell, mert dicsőítésökre egy húr sem pendül meg szívében. De a költői léleknek azon küszködő hangulatában, midőn benne a képzelet vágya és a józan ész ítélete egymással összeütközésbe jő, a meghasonlott kedély kiválóan fogékony a humorra, s a szárnysegett lelkesedés megteremti a politikai költészetnek egy másik nemét, a satírárt.” ARANY

gazdasági elfoglaltságaiba merült, melyeket élete végéig folytatott. Ezen általam kiemelt életrajzi események egymásutánisága a betéttörténet főbb eseményeiként – és a biografikus olvasat hipotézisének egyik argumentumaként – jelölhető ki.

Hasonlóképpen, Arany László és Balázs egyaránt híres édesapja is életrajzi párhuzamként interpretálható. Az egyezés azt sugallja, mintha a szerző saját apjához fűződő egykori érzéseit, nézőpontját elevenítené meg a fiatal Balázsban. Fontos eltérés azonban, hogy Balázs honvéd-ezredes apja nem él a mű cselekményideje alatt, míg Arany János a verses regény keletkezésekor életben volt, – ezen ellentmondásra a későbbiekben még visszatérünk.

(A névadás)

A főhős elnevezése a hazai műfaj történet intertextuális kontextusában válik relevánssá. A verses regény műfajának első hazai darabjában, Arany János *Bolond Istók*jának első éneke nyolcadik versszakában találkozhatunk először a főhős, Húbele Balázs nevével:

Különben én igazságos leszek,  
Más érdemét Istókra nem ruházom:  
S ha mit netán az övéhez teszek,  
Kárt amiatt másik bolond ne lásson.  
Éljen, ki nagy bolond volt, mint ezek!  
No már, az első versben kér' m alásson  
Nem Istók, hanem Húbelé Balázs  
Érdeme volt a mindenbe kapás.<sup>98</sup>

Ebből a nézőpontból a metanarratíva egy szerzői ön-identifikáció, Arany László saját verses regényén keresztül – apja verses regényével szemben – azonosítja önmagát Húbele Balázs – azaz Bolond Istók komplementerének – karakterében, az elbeszélő mint hős pedig mindezek médiuma. Arany László életpályája és az immár megérett poétai alkata így apja remekművének tükréből exponálódik az önmagát definiálni vá-

---

László, *A magyar politikai költészetéről: Arany László válogatott művei* (Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság - Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960) 261.

<sup>98</sup> ARANY János, *Bolond Istók = Arany János összes költeményei I.; Versek fordítások elbeszélő költemények*, szerk. Szilágyi Márton (Budapest: Osiris Kiadó, 2003) 851–921.

gyó szerzőre. A *Bolond Istók* első énekéből<sup>99</sup> már ismert önlefokozó, intim, vallomásjellegű narratíva hősének Húbele Balázsra való elkeresztelése így válik – a verses regény komplex intertextuális teréhez és rezignált humorához illően – párhuzamossá az apafigura által behatárolt interpretációval.

(Az Arany János-reminiszcenciák)

Az apafigura jelentősége a paródia jelenségét vizsgálva is különös szerepet nyer. Imre László – aki a recepció során talán legbehatóbban vizsgálta a mű szövegrétegeit – azt feltételezte e szövegszegmensekről, hogy a szerző édesapja iránt érzett mély és őszinte megbecsülése ellenére is az emuláció, a játékos utolérés szándékáról árulkodnak.<sup>100</sup> Az elbeszélő (a kerettörténet hőse) rögtön az első strófában a szerző (a metatörténet hőse) édesapja *Visszatekintéséből* ismert „ifjúság szép kertjét”<sup>101</sup> jeleníti meg egy tagadó mondatban, majd Húbele Balázs verskísérlete tűnik fel a *Gyermek és szivárvány* allúziójaként:

Merre jártam, mit kerestem  
Messze földi pályán?  
Hírt, szerelmet, mely csalókán  
Túnt föl, mint szivárvány.<sup>102</sup>

Az 1850-es, '60-as évek Arany-lírájának legbravúrosabb idézése a *Széchenyi emlékezete* retorikai szerkezetének adaptálása során sikerül egy, az eredeti mű patetikus hangját bagatellizáló parafrázisban.<sup>103</sup>

Ha a gazdasszony a konyhán perel

<sup>99</sup> E ponton fontos hangsúlyozni, hogy kizárólag *Bolond Istók* első énekének nyelvezetéről beszélhetünk, a mű második fele csak *A délibábok hőse* megjelenése után keletkezhetett.

<sup>100</sup> „talán öntudatlanul, Arany László tollára kerülő nyílt, vagy burkolt idézetek (apja iránti minden ragaszkodása és tisztelete mellett is) egyfajta túllépésnek, félig tréfás meghaladásnak a törekvését álcázák” IMRE László, „Reminiszcencia, idézet, paródia”, *Irodalomtörténeti Közlemények* (1982/2): 150–165, itt: 152–153. és uő.: *i. m.* (Bp. 1990) 223.

<sup>101</sup> ARANY, *i. m.* 23.

<sup>102</sup> ARANY, *i. m.* 175.

<sup>103</sup> IMRE László, „Reminiszcencia, idézet, paródia”, *Irodalomtörténeti Közlemények* (1982/2): 150–165, itt: 152–153. és uő.: *i. m.* 223.

Ha két fiakker utcán összevesz,  
 Ha egy vitázó házaspárra lel,  
 Vagy némi intrikát is fölfedez.<sup>104</sup>

Az Arany János-reminiszcenciák teljes igényű felsorolását mellőzve is igazolható Imre László észrevétele, miszerint e sorok javarészből hiányzik a távolságtartás. Azt sugallják, hogy a szerző nem kívánt új eszközöket használni, inkább a már meglévőt hasznosította, és úgy tűnik, mintha a saját igényeit és képességeit fokozta volna le a szerző.<sup>105</sup> Ezen ön-lealacsonyítás szorosán illeszkedik biografikus értelmezésünk koncepciójába. E vetélkedő magatartásból egy árnyaltabb, kissé csüggedt, sokkal inkább gyermekhez illően dacos, mint forradalmi és újíto intenció képe formálódik ki.

*(Réfalvy Károly, mint apafigura)*

Réfalvy Károly karaktere a parabolikus értelmezésben rezonóri szerepkörrel ruházódik fel. Ez esetben azonban nem a szerző szócsöveként, inkább a metanarrátor szerinti ideális apafigura példajaként definiálható.

Balázs és Réfalvy Károly párbeszédéből kiderül, hogy a derűs-realista édesapa a főhős természetének egyetlen valódi ismerője:

S tűnődve szól: „Ifjú, önt elragadja  
 Magasba, fönnre, dicsvágy s képzelet;  
 Ám menjen, lelke szózatát fogadja,  
 Most van tavasza, majd ér még telet;  
 De aki csak költők honát kutatja,  
 A földön járni tudni elfeled”<sup>106</sup>

Amíg Hűbele Balázs, aki egy közmegebecsült édesapa nyomása alatt nem tudott önmagának megfelelni és a számára optimális magatartásformára rálelni, addig Etelke, Réfalvy Károly gyermekeként be tudott illeszkedni egy számára nem éppen megfelelő

<sup>104</sup> ARANY, *i. m.* 137.

<sup>105</sup> „Az említett Arany-idézetek egy részéből teljesen hiányzik az ironikus távolságtartás, inkább valamiféle szándékolt hanyagságnak minősülnek, hogy ti. Arany László ahelyett, hogy eredeti kifejezést keresne, kölcsönveszi a készen kapottat, ezzel is hangsúlyozandó a keresetlen, önmaga iránt támasztott igényeit leszállító költői magatartást.” IMRE László, *i. m.* 224.

<sup>106</sup> ARANY, *i. m.* 142.

környezetbe is. A szerző nézőpontjából e jelenet nem számonkérésként vagy felhánytorgatásként értelmezendő (hiszen Balázs is tiszteli, és követendő példaként tekint az édesapjára) sokkal inkább keserű összegzése egyfajta lehetséges biografikus ténynek.

*(A biológiai determinizmus)*

A darwini evolúcióelméletet, determinizmust applikáló szövegelemek szintén szerve-  
sen kapcsolódnak a mű életrajzi problematikájához. Anyagelvű világszemlélet tükrében  
történi, visszatérő kitekintéseket figyelhetünk meg a keret- és betéttörténetben. A  
kerettörténet már a betéttörténetet bevezető sorokban polémiába kezd az evolúció  
törvényeit illetően:

A népek élte egy nagy szerves élet,  
S mint a gyümölcs, midőn rakásra gyűl,  
(...)  
A tiszta szesz felszínre tör, kiválik,  
S a rothadó elem seprőbe mállik.

Oh! mennyi eszme az, mi így kitisztul;  
De, hajh, az erjedés kínos, nehéz.  
(...)  
Vagy hátha minden egy chaoszba vesztén,  
Elvész a nemzet és elvész az eszmény?<sup>107</sup>

A betéttörténet Húbele Balázs diáktársaiból való kiábrándulását követően az ember-  
telennek ábrázolt darwini szelekciót felismerő pozícióból szólal fel:

Hiú az ember, sérti az, hogy állat;  
Ön-ábrázatára istent teremt,  
S nyüzsög, lakmároz, élvez - fúj, útálat! -  
És a vadállatnál istentelenb<sup>108</sup>

---

<sup>107</sup> ARANY, *i. m.* 127.

<sup>108</sup> ARANY, *i. m.* 135.

Azonban amint új elfoglaltságába, a szépirodalomba merül, a kerettörténet egy el-  
lentétes aspektusból, a vulgármaterializmus elutasításából közelíti meg a biológiai de-  
termináltság<sup>109</sup> kérdéskörét:

Mi ád erőt neki: a vér- s agy-alkat?  
Kevély anyaghivő, ha tudsz, felelj!  
Mi készti, hogy testére rá se hallgat,  
Sőt öntudattal nyomja s gyötri el?  
Mi az, mi benne nyugtot nem találhat?  
Hol itt az anyag, hol van itt az „állat?”<sup>110</sup>

Húbele Balázs az irodalmi törekvéseit is feladja, ekkor szintén az elrendeltetést arti-  
kuláló „*teremtve*” kifejezést használja a narrátor:

Most érzi már: ügyvédkedésre, pörre,  
Teremtve nincs; más sors való neki<sup>111</sup>

A főhős szerelmi életének csúcán újra az anyagelvűség ellen tiltakozik az elbeszélő:

Szívét elönté szűz szerelme kéje,  
E boldog érzés lelkét áthatá;  
Nem a fölingerelt vér szenvedélye,  
Sem Darwin „fajösztone” izgatá:<sup>112</sup>

A szerelemi csalódást követően pedig Húbele Balázs egy verskísérlete foglalja össze a  
mű intenzív ideológiai hullámzását és egyben a főhős alkatának jellegzetes jegyét, elő-  
re vetítve a narratíva végkifejletét:

„Ej, szerelem!” szól vén korunk „oka  
A vér fölöslege s nagy hófoka  
Csapot reá, hűtőt neki!”-  
Hideg ész, haj, hiába küzdesz,  
Anyagiságod bármeddig űzd, ez  
A szív tüzét nem oltja ki.<sup>113</sup>

---

<sup>109</sup> IMRE: *i. m.* 109.

<sup>110</sup> ARANY, *i. m.* 150.

<sup>111</sup> ARANY, *i. m.* 154.

<sup>112</sup> ARANY, *i. m.* 157.



A narratíva végső kiábrándulását, a teljes elállatiasodást generáló inger pedig éppen Charles Darwin *A fajok eredete* című munkájával való explicit találkozás.

Kis népet elnyel a nagy; a jövődő  
Csak a nagy törzseké. - S Darwin tanát  
Olvasva búsan, lelke elfogul, -  
„Ah, jobb nekem: negotiis procul!”<sup>114</sup>

(Ezt követően, Balázs már elhagyja a forradalmi törekvéseit, és visszatér a kiinduló pozíciójába, majd lesüllyed egy önmaga számára méltatlan szituációba, amikor megtámadja Etelkét. Animális ösztönei kelepcéjéből egy szélsőséges, önmarcangoló letargiába esik, melyet magától értetődően, természetéből fakadóan sikerül később feldolgoznia.) Tehát a narrátor és Balázs világképe hullámzást mutat: egyszer a darwinizmus, máskor éppen annak tagadása dominál a műben.

A mű parabolaszzerűségét erősíti, ha a szociál- és nacionáldarwinizmus szellemiségét értjük az idézett „*A népek élte egy nagy szerves élet*”<sup>115</sup> kezdetű sorokban, így a magyar nemzet törvényszerű halálának narratíváját interpretálhatjuk. Azonban ha elfogadjuk, hogy az elbeszélő egy rész-egész viszonyon alapuló kapcsolat révén beletartozik a prezentált nemzetbe és komolyan vesszük az elbeszélő önvallomásait, akkor az individuumra fókuszáló biológiai determinizmus beigazolódásának narratíváját fedezhetjük fel *A délibábok hőségében*. Hűbele Balázs alapmotivációja a társadalomban való érvényesülés, azonban az elődei már megvalósították az általa idealizált tetteket, így a főhős már képtelen érvényesülni és alkalmazkodni a megváltozott szituációhoz. A természetes szelekció értelmében elődjénél „gyengébb”, nehezebben alkalmazkodó példányként elbukása a természet törvényszerű követelménye.

Tehát a darwini törvényekkel foglalkozó szövegrészek mögött is meghatározóak lehetnek a szerző atyjával, Arany Jánossal kapcsolatos élményei. (E ponton kapunk választ a fentebb felvetett halott édesapa kérdésére: Balázs elhunyt felmenője úgy is interpretálható, mint a szerző egy irodalmi kísérlete az édesapjától való egyfajta függetlenedésének.)

<sup>113</sup> ARANY, *i. m.* 175.

<sup>114</sup> ARANY, *i. m.* 192.

<sup>115</sup> ARANY, *i. m.* 127.

## ÖSSZEFOGLALÁS

A keret-és betéttörténet változó értelmezési opciót kínáló kapcsolódásaiból egy parabolikus, egy lineáris és egy párhuzamos megszerkesztettségű történetét sikerült feltárunk. A parabolikus értelmezés esetében a betéttörténet egy súlyos nemzeti problémát – vagy annak pontosítását, egy specifikus nemzedéki és egy könnyedebb modalitású, általánosan a fiatalságra érvényes interpretációt foglal magába. Az első és másodszintű narratíva egymással időben lineárisan érintkező variációja egy komplex, mozaik-szerű narratívát kínál. A betét-és kerettörténet párhuzamossága mellett biografikus egyezéseket is feltáró, bár olykor spekulatív eszközökkel operáló olvasatban pedig Arany László az édesapja egy remekművének variánsában írt melankolikus számadásának és ön-definíciója kísérletének narratíváját konstruálhatjuk meg.

## HIVATKOZOTT MŰVEK

„A délibábok hőse.” *A Hét* 32 (1898): 506.

„Arany László.” *Új Idők*, 32 (1898): 117–118.

Arany László. Kisfaludy Társaság Évlapjai. Budapest: 1898–1899, 33. kötet, 198.

„A magyar Parnassus névtelenje.” *Athenaeum* 20 (1873)\: 1276.

AGÁCZY Norbert. „Délibábok hőse.” *Figyelő* 9 (1880) 35.

AMBRUS Zoltán, „Arany László.” *Pesti Napló* 212 (1898): 1–2.

ALIGHIERI Dante. *Isteni színjáték*. fordította BABITS Mihály. Budapest: Európa, 1982, 7.

ARANY János. *Bolond Istók* In. *Arany János összes költeményei I.; Versek fordítások elbeszélő költemények*. szerkesztette SZILÁGYI Márton. Budapest: Osiris Kiadó, 2003, 851–921.

Arany János Ercsey Sándornak. 1864. július 8. *AJÖM* XVIII.

Arany János Ercsey Sándornak. 1865. június 29. *AJÖM* XVIII.

ARANY László. *A délibábok hőse*. Budapest: Anonymus, 1946.

ARANY László. *Arany László válogatott művei*. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság–Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960, 164.

ARANY László. *A magyar politikai költészetéről: Arany László válogatott művei*. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság–Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960, 261.

ARANY László. „Egy pár székelő „vad rózsza” védelme.” *Pesti Napló* 15.118 (1864): 1–2.

- ASBÓTH János. *A fiatal irodalomból: Asbóth János válogatott művei*. szerkesztette KICZENKO Judit. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész tudományi Kar, 2002.
- BÁCSKAI-ATKÁRI Júlia. *Változatok egy elbeszélőre: Narrációs megoldások Arany László A délibábok hőse című művében*. Budapest: Eötvös Lóránt Tudományegyetem, 2008.
- [BARÁTH Ferenc]. „A délibábok hőse.” *Irodalmi dolgozatok* 94 (1895): 213.
- BRASSAI Sámuel. „A délibábok hőse.” *Figyelő* 41–42 (1873): 507.
- BRÓDY Sándor. „Arany László emléke.” *Új Idők* 2 (1899): 33.
- GÁLOS Rezső. „Kolozsvári Aladár: Arany László élete” *Századok* 43 (1909): 687–688.
- GYULAI Pál. Előszó = Uő.: *Emlékbeszéd*. Budapest: Franklin-Társulat, 1902, 2. kötet, 162.
- IMRE László. *Reminiscencia, idézet, paródia*, Irodalomtörténeti Közlemények 86.2 (1982): 150–165.
- IMRE László. „Eszmények és kételyek jegyében: A délibábok hőse értelmezéséhez.” *Irodalomtörténet* 14/64.3 (1982): 477–503.
- IMRE László. *A magyar verses regény*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.
- KOZMA Andor. *Arany László emlékezete*. Kisfaludy Társaság Évlapjai. Budapest: 33. kötet, 1901, 201.
- KÖLCSEY Ferenc. *Nemzeti hagyományok (1826) = Hymnus; Nemzeti hagyományok; Parainesis: Válogatás a Kölcsey-életműből*. szerkesztette SZABÓ G. Zoltán. Budapest: PannonKlett Kiadó, 1997, 47–62.
- KRISTÓF György. *Arany László*. Erdélyi Múzeum. 24. kötet, 1907, 353–359.
- KOMLÓS Aladár. *Bevezetés: Arany László: A délibábok hőse*. Budapest: Anonymus, 1946. 5–19.
- NÉMETH G. Béla. *Bevezetés: Arany László válogatott művei*. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság–Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960. Uő. *Mű és személyiség*, Budapest: Magvető, 1970.
- NAGY Miklós. „Új válogatás Arany László életművéből.” *Irodalomtörténet* 31/81.4 (1998): 608–609.
- SEBŐK Orsolya. *A hazai verses regény műfaj kialakulásáról = Előzetes kérdések*. szerkesztette MILLBACHER Róbert. Pécs: Kronosz Kiadó, 2014, 111–112.
- SZAJBÉLY Mihály. *A délibábok hőse: Egy rendszerelvű megközelítés lehetséges szempontja = A két Arany: Összehasonlító tanulmányok*. szerkesztette KOROMPAY H. János. Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2002, 143–154.

- 
- SZÖRÉNYI László. „Arany László verses regénye, A délibábok hőse és az olasz szabadságharc.” *Tiszatáj* 66.3 (2012): 87–95.
- TAMÁS Attila. „A magyar verses regény és a műfaj néhány sajátja.” *Irodalomtörténeti Közlemények* 69.3 (1965): 307–310.
- THOMKA Beáta. *Narratív beágyazás és reflektivitás, NARRATÍVÁK 6*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2007, 55–78.
- TÓTH Ferenc. *Utószó: A délibábok hőse és egyéb művek*. szerkesztette TÓTH Ferenc. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 210.
- TÓTH Kálmán. *Jelentés a költői beszélyt tárgyzó pályázat eredményéről*. Kisfaludy Társaság Évlapjai. Budapest: 8. kötet, 1973, 21–22.
- [VADNAI Károly]. „Délibábok hőse.” *Figyelő* 88 (1873): 380–381.
- VERES Péter. *Arany László: Útközben*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954, 19–22.
- VOINOVICH Géza. *Arany László: Írók és költők*. Budapest: Biblioteka, 1943, 116.
- Z. KOVÁCS Zoltán, „Verses regény, humoros etika: A délibábok hőse értelmezésének etikai összetevőiről.” *Irodalomtörténet* 39/89.1 (2008): 52–70.